

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

*В. Ярін,
завідувач кафедри
кримінального права
та процесу ХІУП,
кандидат юридичних наук*

**ОРГАНИ ДІЗНАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ
СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ**

Забезпечення державної безпеки та захист державного кордону України, згідно з ч.2 ст. 17 Конституції України покладаються на відповідні військові формування і правоохоронні органи, організація та порядок діяльності яких визначається законом.¹

В ст. 1 Закону “Про оборону України” вказується, що метою оборони України є створення усіх необхідних умов для запобігання військовому нападу і збройного опору можливій агресії проти України в любий час та за любых обставин, а в ст. 2 цього ж закону визначені заходи з організації оборони України, які складають: формування військової політики держави та військової доктрини, розвиток військової науки; охорону державних кордонів; підготовку, розвиток, формування структури і забезпечення необхідної чисельності Збройних Сил України, підтримка їх боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони України; виробку та проведення військово-технічної політики і забезпечення Збройних Сил України озброєнням, військовою технікою, продовольством, речовим майном та іншими матеріальними ресурсами у повному обсязі; мобілізаційну підготовку народного господарства, державних органів і систем управління до дій в умовах військового положення; підготовку населення і території країни до оборони.

Збройні Сили України – це військова державна структура призначена для збройного захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та неподільності України від зовнішнього нападу. На випадок війни свої завдання вони виконують у тісному взаємозв’язку з Прикордонними військами України та іншими військовими формуваннями.²

Захист Батьківщини - конституційний обов’язок кожного громадянина України, який в Законі України “Про загальний військовий обов’язок і військову службу” одержав реалізацію у формі загального військового обов’язку. Загальний військовий обов’язок встановлюється в цілях забезпечення комплектування Збройних Сил України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, цивільної оборони України, Управління охорони вищих посадових осіб України та інших військових формувань, що створені у відповідності з законодавством України, а також для підготовки населення до захисту України.

Військова служба є як почесним обов’язком кожного громадянина, так і особливим видом державної служби, пов’язаною з виконанням громадянином України загального

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. №254К/96-ВР // ВВРУ. - №30. – ст.141.

² Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932. // Збірник Закони України (Офіційне видання) т. 2. – Київ: Інститут Законодавства Верховної Ради України, 1996, с. 350-351, 356.

військового обов'язку та службою на конкурсно-контрактній основі у Збройних Силах України та інших військах, що створені у відповідності з законодавством України.³

На відміну від Збройних Сил колишнього СРСР, що складались із Радянської Армії, Військово-Морського Флоту, прикордонних і внутрішніх військ,⁴ сучасні Прикордонні війська України є самостійним військовим формуванням, що створене у відповідності з законодавством України, і в склад Збройних Сил України не входять. Разом з тим, особи, що приходять на службу в Прикордонних військах України є військовослужбовцями, вони приймають присягу на вірність Україні, мають єдині для Збройних Сил України військові звання та знаки розрізнення⁵. Прикордонні війська України свою діяльність здійснюють у відповідності з Конституцією та законодавством України.

Аналіз показує, що більшість військовослужбовців Збройних Сил, Прикордонних військ та інших військових формувань України чесно і сумлінно виконують свій військовий та службовий обов'язок. Однак, в сучасних умовах серед них зустрічаються особи, що допускають дисциплінарні вчинки і злочини, чим наносять шкоду боєздатності та боєготовності військових частин і підрозділів. Тому зміцнення військової дисципліни та правопорядку потребує запобігання і викорінення усяких порушень військового порядку і дисципліни. Дисциплінарний статут Збройних Сил України зобов'язує командира рішуче і твердо вимагати від підлеглих дотримання військової дисципліни, не залишати без реагування жодного вчинку підлеглого.

Від командирів та начальників вимагається вміла організація роботи по боротьбі з правопорушеннями, по усуненню причин злочинів і попередженню протиправних проявів. При цьому головну увагу необхідно приділяти попередженню та усуненню умов за яких стає можливим скоєння правопорушень.

Хоча організаційна робота та виховання особового складу - це основне у попереджувальній роботі, боротьбу з порушеннями військової дисципліни недостатньо вести тільки пропагандою і агітацією. Необхідні також методи примусу. Метод переконання, що поєднується з примусом, як правило, дає вагомі результати в укріпленні військового порядку та службової дисципліни.

До військовослужбовців, що вчинили конкретні злочини, застосовуються передбачені Кримінальним кодексом України відповідні міри покарання. Для цього слідчими органами проводиться розслідування скоєного злочину, після чого кримінальна справа розглядається у суді, тобто здійснюється регульоване нормами закону провадження у кримінальній справі.

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає дві форми розслідування кримінальних справ: дізнання і досудове слідство, які між собою розрізняються суб'єктами, їх повноваженнями та строками провадження.

Термін "дізнання" з давніх часів в українській мові застосовується в значеннях "допитатись", "вивідати".⁶ В дореволюційних джерелах дізнання визначається як збирання офіційними органами відомостей про визначену обставину чи факт або збирання доказів такого факту. Воно може мати місце по відношенню до всякого роду справ, як адміністративних, так і тих, що підлягають судовому розгляду, цивільному і кримінальному та при усякому стані справи.⁷ Російський "Устав уголовного судопроизводства" 1864 року передбачав декілька різновидів дізнання: доручення мировим суддею поліції збирати відомості у справі, що порушена по принесеній скарзі

³ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ // Збірник Законів України (Офіційне видання) – Т. 3. – Київ: Інститут Законодавства Верховної Ради України. – 1996. - С. 154-155.

⁴ Справочник по законодательству для офицеров Советской Армии и Флота. М., Воениздат, 1977. - С. 54.

⁵ Про Прикордонні війська України: Закон України від 4 листопада 1991 року N 1779 - ХІІ // Збірник. Закони України (Офіційне видання) т.2. -Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. - С. 252.

⁶ Толковый словарь русского языка. / Под ред. Д. Н. Ушакова. - МОГИЗ, 1935. т. 1. - С. 744.

⁷ Дознание /Энциклопедический словарь. - С-Пб. – 1893. - С. 744.

(ст.47); провадження по скарзі, що заявлена поліції (ст. 48); дізнання за власним розсудом мирового судді (ст.52); дізнання чинами жандармських управлінь (ст.261/1); доручення слідчим поліції провадження дізнання (ст. 271); дізнання по державних злочинах (ст. 1035-1035/33); дізнання військовими начальниками про військовослужбовців (ст. 1237) та ін.⁸

Слід мати на увазі, що “Военно-судебный устав” 1867 року (ст. 312) дізнанням військовим начальством приділяв більше значення ніж “Устав уголовного судопроизводства”. Якщо злочинне діяння, що підлягало розгляду полкового суду і по відомостях, які містились в повідомленнях, донесеннях або скаргах винність обвинуваченого уявлялась досить ясною, призначення дізнання для військового начальника було не обов’язковим. Дізнання проводилось військовим начальником на підставі військово-судового статуту у трьох випадках (ст. 314): 1) коли військово-службовцем порушені закони дисципліни і військової служби, навіть якщо в цьому порушенні приймали участь особи цивільного відомства, а також у випадках, коли злочини військовослужбовців, які не відносяться до порушень законів, дисципліни та військової служби, вчинені у місцях, які знаходяться у віданні військового начальства; 2) коли злочини останнього роду скоєні між одними військовими чинами під час виконання ними обов’язків служби; 3) коли злочини скоєні особами цивільного відомства в місці, яке знаходиться в систематичному веденні військового начальства. В інших випадках дізнання здійснювалось поліцією за правилами Статуту кримінального судочинства.⁹ Право призначення дізнання належало полковим командирам, особам прирівняним до них і всім старшим начальникам. Розпорядження про провадження дізнання віддавалось тим начальником, у віданні якого знаходилось місце, де було скоєно злочин; якщо він був скоєний в місці, що знаходилось у віданні загальної поліції, то тою особою, в безпосередній підлеглих якій знаходився обвинувачений чи підозрюваний.

Провадження дізнання доручалось офіцерам або цивільним чиновникам військового відомства, а у військовий час - чиновникам військової поліції. При цьому офіцер, призначений для провадження дізнання, повинен був бути вище чином або в чині особи у відношенні якої воно проводилось. На дізнавача покладался обов’язок збирати усі необхідні для роз’яснення справи відомості, шляхом розшуку та розпитувань, але йому заборонялось робити обшуки і виїмки в будинках. До завдання дізнавача входило прийняття заходів щодо збереження слідів злочину; міри запобігання він не мав права застосовувати, а у випадку потреби в цьому, повинен був робити подання з цього приводу начальнику, що призначив дізнання. Матеріали закінченого дізнання у вигляді письмової або усної справи подавались начальнику за розпорядженням якого воно проводилось. За загальним правилом (ст. 250-261, 127 Статуту кримінального судочинства), лише за малозначні вчинки, підсудні полковому суду, дізнанням вичерпувалось все попереднє провадження по справі; по справам більш тяжким, що були підсудні військовому окружному суду, матеріали дізнання через прокурора направлялись слідчому для продовження попереднього слідства.

Характеризуючи, в цілому, дізнання в дореволюційному кримінальному процесі, Н.Я. Фойницький писав, що “воно не має справи з судовими формами та обрядами... уявляє діяльність не судову”.¹⁰ Пояснюючи причини цього, він відмічав: “Успіх дізнання забезпечується більш за все можливістю проводити його швидко і безперервно, тому встановлення різних формальних вимог в цій стадії було б не тільки некорисним, але й шкідливим для інтересів кримінального правосуддя”.¹¹

⁸ Устав уголовного судопроизводства. Изд. 6 испр. и дополн. - С-Пб. - 1913. - С. 20.

⁹ Дознание /Енциклопедический словарь. - С-Пб. - 1893, С. 865.

¹⁰ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства, т. 2. - С-Пб. - 1910. - С. 357.

¹¹ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства, т. 2. - С-Пб. - 1910. - С. 367.

Важливо відмітити, що у кримінальному процесі США, Англії та інших держав дізнання і тепер розповсюджене як діяльність непроцесуальна, тобто така, що не має нормативно-процесуальної форми і юридичного значення під час розгляду кримінальних справ судом. Органи дізнання, якими є апарат поліції та інші уповноважені органи, за законодавством не наділені правом провадження процесуальних слідчих дій (допити, обшуки, виїмки і т.п.) і результати дізнання (розпитування, негласне спостереження, донесення повідомлювачів і ін.) не мають сили доказів у суді. Наприклад, в англійському кримінальному процесі матеріали дізнання взагалі не подають до суду, але ними користується сам обвинувач.¹²

Між тим, фактично, роль дізнання в багатьох країнах більша, чим це відзначено в законодавстві. Наявність розвинутого поліцейського апарату, що має таємних агентів і повідомлювачів та оснащеного новітніми науково-технічними засобами “інформаційного нагляду” за громадянами сприяє тому, що цей апарат в дійсності здійснює розслідування різних злочинів. Та обставина, що по діючому законодавству дізнання не має легального судово-доказового значення, в практиці компенсується, з одного боку тим, що застосування поліцією спеціальних технічних засобів фіксації за подіями та діями осіб, що знаходяться під наглядом (дані електронного спостереження і підслухування розмов, відеозапис і ін.) набуло значення доказів, а з другого боку - стають можливими допити агентів поліції у якості свідків, покази яких під присягою про відомі їм по справі факти, визначаються судами як докази.¹³

Збільшення питомої ваги дізнання в кримінальному процесі різних держав можна пояснити непов'язаністю його нормативно-процесуальними формами і тим, що воно у такому вигляді, в порівнянні з досудовим слідством, являє собою більш простий і зручний засіб виявлення правопорушень та підготовки матеріалів для обвинувача-прокурора, щоб він міг вирішити питання про підстави порушення кримінального переслідування особи судовими органами; “суть цього положення, - відмічав М.С. Строгович, - полягає у тому, що оскільки дізнання не зв'язано процесуальними формами, особа, що притягується до відповідальності, не має під час дізнання ніяких процесуальних прав для захисту проти обвинувачення”.¹⁴ На відміну від кримінального процесу дореволюційної Росії і різних його систем теперішніх капіталістичних країн, важливою особливістю дізнання у сучасному кримінальному процесі України є те, що воно нормативно врегульовано в КПК як одна з форм процесуальної діяльності, поряд з досудовим слідством, та початковий етап розслідування, на якому фіксуються сліди злочину і здійснюються невідкладні слідчі дії з метою розкриття злочину та виявлення злочинця. Досудове слідство є наступним основним етапом розслідування кримінальної справи, завданням якого є повне, всебічне і об'єктивне дослідження обставин злочину, збирання та перевірка доказів, з тим, щоб при наявності достатніх даних про скоєне суспільно-небезпечне діяння та винуватість обвинуваченого стали можливими віддання його до суду і судовий розгляд.

Називаючи розслідування досудовим, КПК України тим самим визначає його співвідношення з основною частиною судового розгляду справи - слідством судовим, оскільки тільки на тих доказах, що були досліджені у цій стадії процесу, суд приймає рішення по справі (ч.2 ст. 323 КПК).

Між дізнанням та досудовим слідством, як двома формами процесуальної діяльності, є тісний зв'язок по їх завданням та врегульованою КПК процедурою їх здійснення: досудове слідство, що проводиться слідчими прокуратури, слідчими органів внутрішніх справ, слідчими органів безпеки та слідчими податкової міліції

¹² Уилшер А. М. Уголовный процесс: Пер. с англ. - М.: Изд. Иностран. литературы. - 1947. - С. 63-64.

¹³ Николайчик В. М. США: Полицейский контроль за обществом. - М.: Наука, - 1987. - С. 57-60.

¹⁴ Строгович М. С. Уголовный процесс: Учебник. - М.: Изд. МЮ СССР. - 1946. - С. 265.

(ст.102 КПК) як основна форма, а також підлегла її форма - дізнання, яке проводиться органами дізнання, вказаними в ст.101 КПК, а фактично призначеною начальником даного органу особою (наприклад, оперуповноваженим кримінального розшуку, офіцером-дізнавачем в Збройних Силах і Прикордонних військах та ін.), з затвердженням начальником важливіших процесуальних рішень по справі (про проведення обшуку та виїмки, вибрання міри запобігання і ін.). Фактичні дані, що одержані при розслідуванні в кожній із вказаних форм, можуть використовуватись при вирішенні справи судом.¹⁵

Згідно з діючим КПК України досудове слідство проводиться по усіх категоріях кримінальних справ за виключенням тих, що перераховані у ст.ст.27, 111, 425 КПК. Тому усі кримінальні справи, які порушив та почав розслідувати орган дізнання, після провадження слідчих дій, що забезпечують встановлення обставин події і особи, діями якої вона викликана, для закінчення розслідування направляється через прокурора слідчому згідно з предметною і територіальною підслідністю (ст.ст. 112, 116 КПК).

Важливо помітити, що ст.104 КПК України визначає різний порядок направлення органом дізнання справи слідчому в залежності від тяжкості злочину. У справах про нетяжкі злочини орган дізнання проводить такий обсяг оперативно-розшукових та слідчих дій, які забезпечують встановлення особи, що скоїла конкретне діяння. Після цього орган дізнання дотримуючись строків, що передбачені ч.1 ст.108 КПК, складає постанову про передачу справи слідчому, яку передає прокурору для затвердження. Прокурор зобов'язаний перевірити чи є у справі докази того, що особа, яка скоїла злочин встановлена. При відсутності таких доказів, прокурор повертає справу органу дізнання. У справах про тяжкі злочини орган дізнання зобов'язаний передати справу у десятиденний строк з моменту порушення, навіть коли не встановлена особа, яка вчинила злочин, що розслідується, продовжуючи в цих випадках виконувати оперативно-розшукові заходи до його встановлення та виявлення місця знаходження.

Згідно із ст. 101 КПК у зоні діяльності Прикордонних військ України функціонують три органи дізнання: 1) командири військових частин, з'єднань і начальники військових установ; 2) органи прикордонної охорони в особі оперативно-розшукових органів; 3) органи безпеки в особі військової контррозвідки. При цьому тільки два перших види органів входять в структуру Прикордонних військ України.

Орган (від грецької *Organon* - знаряддя, інструмент) - установа чи посадова особа, яка виконує визначені завдання у тій чи іншій області суспільного життя (наприклад, орган дізнання).¹⁶

Органи дізнання в особі командирів військових частин, з'єднань і начальників військових установ здійснюють свою діяльність не тільки у Прикордонних військах, але й в Збройних Силах, Внутрішніх військах та інших військових формуваннях, що створені у відповідності з законодавством України. В цьому випадку вони входять в структуру тих чи інших військ або військових формувань. Цей вид органів дізнання функціонально діє згідно до норм КПК та Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України у всіх військах і військових формуваннях, а тому їх можна назвати загальновійськовими органами дізнання.

Саме діяльності органів дізнання в особі командирів військових частин, з'єднань і начальників військових установ присвячена ця праця.

Специфіка даних органів дізнання полягає у тому, що розслідування кримінальних справ є для них лише додатковою функцією, яка сприяє здійсненню

¹⁵ Міхеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. - К.: Либідь, 1992. - С. 185-186.

¹⁶ Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. - 2-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1982. - С. 931.

основних завдань військових формувань, в яких вони функціонують. Для командирів військових частин, з'єднань, начальників військових установ основною функцією є командування, військове управління і забезпечення дотримання дисципліни та уставних вимог. Право розслідувати злочини - це лише один із засобів, застосовуючи який командування одержує можливість оперативно та рішуче запобігати правопорушенням, що вчинені у сфері основної діяльності і віднесені до їх компетенції, межі якої визначені в п. 3 ст. 101 КПК, - у справах про всі злочини, що скоєні підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, які скоєні робітниками і службовцями Збройних Сил України (інших військових формувань) у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи. Дія Інструкції розповсюджується на усі війська (в тому числі Прикордонні), військові формування, вона конкретизує організаційні основи та форми діяльності вказаних органів дізнання.

Особливість організаційно-правових основ діяльності вказаних органів дізнання полягає у тому, що загальний порядок здійснення розслідування кримінальних справ визначає КПК, а організаційні правила побудови цих органів врегульовані Інструкцією про проведення дізнання у Збройних Силах України. Вона, наприклад, визначає права і обов'язки командира як органу дізнання, порядок призначення дізнавачів та здійснення ними своїх повноважень. Від інших ці органи дізнання відрізняються тим, що свою діяльність вони здійснюють періодично, по мірі необхідності, за умови виявлення правопорушень, розслідування яких віднесено до їх компетенції; а також тим, що командири, начальники та призначені ними дізнавачі, як правило, не мають юридичної освіти і спеціальної професійної підготовки у цій області. У Збройних Силах традиційно затвердилась думка, що органи дізнання діють "на громадських засадах".

Органи прикордонної охорони, згідно з п.7 ст. 101 КПК є другим самостійним органом дізнання в Прикордонних військах України і подані в особі оперативно-розшукових відділів. Згідно із ст. 7 Закону України "Про Прикордонні війська України" ці органи мають право вести дізнання у справах про незаконне перетинання державного кордону України (ст. 331 КК), здійснювати оперативно-розшукову діяльність згідно з Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" (ст. 5). Предметною функцією органів дізнання в особі командирів військових частин, з'єднань та начальників військових установ Прикордонних військ України є виявлення та встановлення злочинів, перелік яких передбачений ст. 112 КПК, що вчинені підлеглими цим командирам і начальникам військовослужбовцями, військовозобов'язаними, робітниками і службовцями, а такою ж функцією оперативно-розшукових органів прикордонної охорони – виявлення та розслідування незаконного перетинання державного кордону, яке вказано в ст. 331 КК і ст. 7 Закону "Про Прикордонні війська України".

На відміну від командирів військових частин, з'єднань і начальників військових установ, провадження дізнання і оперативно-розшукової діяльності є основною функцією органів прикордонної охорони та постійною у сфері, що віднесена до їх компетенції - охорона державного кордону України.

Окрім вказаних органів дізнання Прикордонних військ, у зоні їх діяльності функціонують органи військової контррозвідки, які є органами дізнання, що організаційно входять у систему Служби безпеки України, завдання якої визначені в ст.2 Закону України "Про Службу безпеки України". Стаття 12 цього Закону встановлює, що органи військової контррозвідки утворюються для контррозвідуваль-

ного забезпечення Збройних Сил України, Прикордонних військ України та інших військових формувань, що дислоковані на території України.¹⁷

Військова контррозвідка була створена в Російській імперії 3 лютого 1903 року, коли за поданням військового міністра Куропаткіна утворили “особое разведочное отделение”, завдання якого полягали в “установлении негласного надзора за путями тайной военной разведки, имеющими исходной точкой иностранных военных агентов и конечными пунктами лиц, состоящих на государственной службе внутри страны”.¹⁸ Органи військової контррозвідки наділені правом ведення оперативно-розшукової діяльності, а їх повноваження у розслідуванні кримінальних справ за предметною підслідністю визначені в ст. 112 КПК України. Таким чином, органи дізнання в особі командирів військових частин, з’єднань і начальників військових установ та органів прикордонної охорони, які проводять розслідування у справах про незаконне перетинання державного кордону України та інших правоохоронних органів, у своїй сукупності створюють в структурі Прикордонних військ самостійну предметно-функціональну систему органів дізнання в зоні діяльності Прикордонних військ.

Надання командиру військової частини, з’єднання, начальнику військової установи прав органу дізнання є, як це вказано в п. 1 Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України, одним із засобів укріплення військової дисципліни та виховання військовослужбовців в дусі точного виконання законів, наказів командирів та начальників.

В ст. 101 КПК України, серед переліку органів дізнання, в п.3 вказані командири військових частин, з’єднань, начальники військових установ, які наділені правом проводити дізнання про всі злочини, які вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов’язаними під час проходження ними учбових зборів, а також у справах про злочини, які вчинені робітниками та службовцями Збройних Сил України в зв’язку з виконанням службових обов’язків або в розташуванні частини, з’єднання, установи. Це положення більш лаконічно відображено у ч. 1 п. 1 Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України. У п. 2 даної Інструкції відзначено, що дізнанням є оперативно-розшукові заходи з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його вчинили, яке проводиться органом дізнання після порушення кримінальної справи з дотриманням діючого кримінально-процесуального законодавства.

Слід відмітити, що таке визначення дізнання, яке проводиться командирами військових формувань, є неточним, бо здійснення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його скоїли - це одна з функцій органів дізнання, яку виконують не усі органи дізнання, а лише ті з них, які мають у своєму складі відповідні оперативні підрозділи. Командири військових частин, з’єднань і начальники військових установ, як органи дізнання, таких підрозділів не мають.

Як відомо, командири військових частин, з’єднань, начальники військових установ, які згідно із ст.101 КПК віднесені до органів дізнання, здійснюють в межах своїх повноважень процесуальну діяльність в порядку, що визначений ст. 104 КПК.

Оперативно-розшукова діяльність - це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, які здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. У відповідності до ст. 5 Закону “Про оперативно-розшукову діяльність” в Прикордонних військах вона проводиться тільки органами військової контррозвідки СБУ та підрозділами прикордонної охорони. В цьому зв’язку зміст п. 2 Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України потребує уточнення. Згідно з п. 3 цієї Інструкції в необхідних випадках, коли має місце

¹⁷ Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року N 2229 - XII // Збірник. Закони України (Офіційне видання), т. 2. - Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. - С. 144.

¹⁸ Зданович А. Забытое дело подполковника Гримма // Независимое военное обозрение. - 1998. - N 6, с. 144.

правопорушення (не злочин), командир військової частини призначає адміністративне розслідування, яке проводиться усно чи письмово у вільній формі. Якщо під час такого розслідування будуть встановлені ознаки злочину, командир порушує кримінальну справу і організовує провадження дізнання. Командир (начальник), як орган дізнання має право особисто розслідувати злочини, але звичайно ним для цього призначаються дізнавачі з числа найбільш підготовлених для цього офіцерів. Згідно з п. 4 Інструкції, командир (начальник) своїм наказом призначає дізнавачів строком на два роки. Один з них, що має досвід і навички у провадженні дізнання, призначається старшим дізнавачем. Старшому дізнавачу доручається розслідування найбільш складних злочинів.

Копія наказу про призначення дізнавачів надсилається військовому прокурору. Призначення дізнавачів з числа інших категорій військовослужбовців (наприклад, прапорщиків) Інструкцією про проведення дізнання у Збройних Силах України не передбачено.

В юридичній літературі відсутні єдині визначення понять (“дізнання” і “орган дізнання”).

Так, В. Г. Журавльов пише, що “дізнання” - це одна із форм розслідування злочинів. Суттєвою особливістю дізнання є те, що воно, на відміну від попереднього слідства, проводиться адміністративними органами, для яких попереднє розслідування кримінальних справ є додатковою функцією, яка забезпечує найбільш успішне здійснення їх основних завдань. Для органів дізнання у Збройних Силах, основною функцією яких є функція командування, військового управління, право розслідування злочинів - це лише один із засобів, використовуючи який, командування одержує можливість більш рішуче та успішно боротися з найбільш небезпечними порушеннями військової дисципліни.¹⁹

В. Н. Абрамін висловлює думку, що “дізнанням у Збройних Силах є розслідування злочинів, яке проводиться за постановою командира частини офіцером - дізнавачем з додержанням кримінально-процесуального закону тієї союзної республіки, на території якої воно проводиться”.²⁰

“Дізнанням у Радянській Армії і Військово-Морському Флоті, - пише А. І. Берзін, - є розслідування кримінальних справ про злочини, які вчинені військовослужбовцями або військовозобов'язаними під час проходження ними учбових зборів, а також про злочини, які вчинили робітники і службовці у зв'язку з виконанням ними обов'язків по службі чи в розташуванні частини, що проводиться за постановою командира частини, з'єднання, начальника військової установи офіцером-дізнавачем у відповідності з нормами кримінально-процесуального кодексу союзної республіки, на території якої воно проводиться”²¹.

На наш погляд, це визначення найбільш змістовно характеризує специфіку дізнання у Збройних Силах.

У військовому енциклопедичному словнику вказано, що військовим дізнавачем є офіцер, який уповноважений командуванням проводити дізнання у кримінальних справах, яке визначається як розслідування злочинів, що здійснюється дізнавачем на підставі постанови органу дізнання або військового прокурора.²²

Це визначення понять “дізнавач” і “дізнання” узгоджується із статтями 103, 104 КПК України, які регламентують відповідно повноваження органів дізнання та порядок

¹⁹ Предупреждение правонарушений в Вооруженных Силах США / Архангельский Ю. Ф., Батуринский В. Д., Белявский В. Г. и др. - М.: ВПА, 1972. - С. 181-182.

²⁰ Основы советского военного законодательства: Учебник. Под общ. ред. С. С. Максимова. - М.: Воениздат, 1978. - С. 269.

²¹ Дознание в Вооруженных Силах СССР. Пособие для органов дознания и дознавателей. Под ред. А.Н. Полева. - М.: Воениздат, 1965. - С. 65.

²² Военный энциклопедический словарь. / Пред. Гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. - М.: Воениздат, 1983. - С. 239.

його провадження у кримінальних справах. З урахуванням специфіки дізнання у Збройних Силах та інших військових формуваннях, в такому ж значенні ці терміни повинні бути визначені і в Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України.

У Збройних Силах, Прикордонних військах та інших військових формуваннях з давнього часу встановлений порядок, згідно якому органи дізнання розслідують не тільки злочини, але й надзвичайні події (нещасні випадки, самогубства та т. і.), в той час як, наприклад, органи міліції в подібних випадках, якщо вони не викликають сумнівів, обмежуються перевіркою і відмовляють у порушенні кримінальної справи. Враховуючи специфіку проходження служби у військових формуваннях, подібна практика уявляється обґрунтованою та доцільною, так як розслідування, яке чітко регламентоване нормами КПК, забезпечує повне і достовірне з'ясування усіх обставин загибелі військовослужбовця.

Оскільки викладені положення характеризують специфіку дізнання у Збройних Силах, Прикордонних військах, інших військових формуваннях, ми вважаємо, що вони повинні бути відображені у визначенні його поняття, яке необхідно викласти так:

Під дізнанням у Збройних Силах, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України розуміють розслідування злочинів, які вчинили військовослужбовці і військовозобов'язані під час проходження ними зборів, обставин їх загибелі, а також розслідування злочинів, які скоїли робітники і службовці, їх загибелі у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, що проводиться призначеним офіцером-дізнавачем на підставі постанови командира військової частини, з'єднання чи начальника військової установи, а також прокурора, у порядку, що визначається КПК України.

В літературі також немає єдиного визначення поняття "орган дізнання". В. Г. Журавльов пише, що згідно з Інструкцією 1961 року органом дізнання Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, органами дізнання у Збройних Силах є командири військових частин, з'єднань, командири кораблів 1, 2, 3 рангів, командири дивізіонів кораблів 4 рангу і начальники військових установ, а також начальники та військові коменданти гарнізонів.²³

В. М. Абрамін органами дізнання називає тільки командирів військових частин, з'єднань, начальників військових установ.²⁴

А. І. Берзін називає органами дізнання командирів військових частин, з'єднань, начальників військових установ і закладів, начальників та військових комендантів гарнізонів.²⁵

В науково-практичному коментарі КПК УРСР 1974 року видання роз'яснюється, що орган дізнання - це установа на чолі з начальником, яка має право проводити дізнання або вказана у законі (ст. 101 КПК) посадова особа.²⁶

В коментарі до ст. 101 науково-практичного коментаря КПК України 1997 року видання, на відміну від приведених вище визначень вказано, що дізнання - це форма попереднього розслідування кримінальних справ, яка передує попередньому слідству. Воно відрізняється від останнього за суб'єктами та строками проведення, але здійснюється в тих же самих процесуальних формах. Компетенція перелічених у ст. 101

²³ Предупреждение правонарушений в Вооруженных Силах СССР /Архангельский Ю. Ф., Батуринский В. Д., Белявский В. Г. и др. - М.% ВПА, 1972. - С. 181.

²⁴ Основы советского военного законодательства: Учебник. Под общ. ред. С. С. Максимова. - М.: Воениздат, 1978. - С. 270.

²⁵ Дознание в Вооруженных Силах СССР. Пособие для органов дознания и дознавателей. / Под ред. А.Н. Полева. - М.: Воениздат, 1965. - С. 69.

²⁶ Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Научно-практический комментарий. / Альперт С. А., Бажанов М. И., Битий С. В. и др. - К.: Политиздат Украины, 1974. - С. 136.

органів дізнання визначається за змістом їх основних функцій. У цьому коментарі стисло характеризуються органи дізнання, що входять в структуру органів МВД, СБУ та інші.

У відношенні органів дізнання у Збройних Силах та інших військових формуваннях тут лише оговорено в загальних рисах, що у військових частинах командир призначає дізнавачів з числа найбільш підготовлених офіцерів. Крім того підкреслено, що “поряд з органами дізнання в законі говориться про особу, яка проводить дізнання. Це особа, яка безпосередньо проводить розслідування у формі дізнання. Таке право мають керівники відповідних органів. Разом з тим, вони можуть доручати провадження дізнання своїм підлеглим, які займають визначене службове становище. Коло таких осіб визначається відомчими актами”.²⁷

В п. 1 Інструкції про проведення дізнання у Збройних Силах України, що затверджена Наказом Міністра оборони України 28 серпня 1995 року № 235 (Наказ ПВУ від 12 травня 1996 року № 217) вказано, що у відповідності із ст. 101 КПК органами дізнання у Збройних Силах України є командири військових частин, з’єднань і начальники військових установ. Із викладеного видно, що в наведених літературних джерелах та відомчих актах відсутнє загально визначення органів дізнання. Відсутність в кримінально-процесуальному праві єдиного поняття дізнання, як одної з форм досудового слідства та наявність в процесуальній літературі різних за змістом визначень термінів “орган дізнання”, особливо у Збройних Силах, Прикордонних військах та інших військових формуваннях, породжує на практиці невизначеність з питань їх організаційної структури, розмежування процесуальних функцій командирів і начальників як органів дізнання з одного боку та призначених ними офіцерів-дізнавачів з другого боку, що негативно впливає на їх діяльність, як один із засобів укріплення військової дисципліни та виховання особового складу; не сприяє ефективному здійсненню покладених на ці органи завдань з розкриття злочинів та встановлення осіб, які їх вчинили.

Підводячи підсумок, на підставі аналізу нормативних актів літературних джерел та узагальнення практики, можна так викласти загальне поняття органів дізнання: **це передбачені в ст. 101 КПК України відомчі органи, а також службові особи військових та інших спеціальних формувань, які наділені функціями в рамках своєї компетенції здійснювати кримінально-процесуальну діяльність, що спрямована на розкриття та попередження правопорушень, які посягають на встановлений порядок або сферу державних інтересів, а також права та інтереси громадян.**

Згідно із запропонованим визначенням органами дізнання в Збройних Силах, інших військових формуваннях України є командири військових частин, з’єднань, начальники військових установ – у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов’язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями цих формувань у зв’язку з виконанням службових обов’язків або у розташуванні частини, з’єднання, установи.

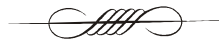
1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. - К.: Феміна, 1996. - 64с.

2. Збірник. Закони України (Офіційне видання) т.2, 3. -Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996.

²⁷ Міхеєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. // Відп. редактори В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - С. 164-165.

3. Военный энциклопедический словарь. /Пред. Гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. - М.: Воениздат, 1983. – 863 с.
4. Дознание в Вооруженных Силах СССР. Пособие для органов дознания и дознавателей. Под ред. А.Н. Полева. - М.: Воениздат, 1965. -192 с.
5. Зданович А. Забытое дело подполковника Гримма // Независимое военное обозрение. - 1998. - № 6. - с. 1 - 8.
6. Інструкція про проведення дізнання у Збройних Силах України: Затв. наказом Міністра оборони України від 28. 08. 95. - № 235. - 36 с.
7. Кашин. О военной юстиции // Офицерская жизнь. - 1906. - №12.
8. Міхєєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. // Відп. редактори В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - 624 с.
9. Николайчик В. М. США: Полицейский контроль за обществом. - М.: Наука, 1987. - 192 с.
10. Основы советского военного законодательства: Учебник. Под общ. ред. С. С. Максимова. - М.: Воениздат, 1978. - 312 с.
11. Предупреждение правонарушений в Вооруженных Силах СССР / Архангельский Ю. Ф., Батурицкий В. Д., Белявский В. Г. и др. - М.: ВПА, 1972. - 318 с.
12. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. - 2-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1982. - 1600 с.
13. Справочник по законодательству для офицеров Советской Армии и Флота. - М.: Воениздат, 1977. –743 с.
14. Справочник по законодательству для офицеров Советской Армии и Военно-Морского Флота. М.: Воениздат, 1988. - 435с.
15. Строгович М. С. Уголовный процесс: Учебник. - М.: Изд. МЮ СССР, 1946. - 496 с.
16. Темко Г. Дисципліною військо міцніє // Військо України, 1997. - № 12. - с. 12 - 14.
17. Толковый словарь русского языка. / Под ред. Д. Н. Ушакова. - МОГИЗ, 1935. т. 1.
18. Устав уголовного судопроизводства. Изд. 6 испр. и дополн. - С-Пб. - 1913.
19. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Научно-практический комментарий. /Альперт С. А., Бажанов М. И., Битій С. В. и др. - К.: Политиздат Украины, 1974. - 542 с.
20. Уилшер А. М. Уголовный процесс: Пер. с англ. - М.: Изд. Иностран. Литературы, 1947. - 500 с.
21. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства, т. 2, - СПб, 1910. - 496 с.

Г. Козутич,

доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук

СЛІДЧІ ПОМИЛКИ ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У слідчій діяльності, як і в кожному виді діяльності, мають місце недоліки та помилки. У семантичному розумінні помилки – це висновки суб'єкта певного виду діяльності, які не відповідають оцінюваним ним явищам об'єктивної дійсності, а також вчинювані ним дії ненавмисного характеру, що впливають із цих висновків. Згідно тлумачного словника української мови, помилки – це неправильна думка, хибне уявлення про когось чи щось, а також неправильність у вчинках, діях; огріх, хибя [8, с. 556].